УДК 327.51

Шевчук О. В.

ВІДНОСИНИ МІЖ ДВОМА БЕРЕГАМИ ТАЙВАНСЬКІ ПРОТОКИ: РУХ НАЗУСТРІЧ?

Стаття присвячена аналізу генезису та еволюції позицій тайванської та китайської сторони щодо можливих моделей урегулювання «статусу» Тайваню. Визначено вплив внутрішньополітчиних чинників на характер і зміст китайсько-тайванських відносин.

Ключові слова: *«тайванська проблема», двосторонні відносини, внутрішньо-політичний процес, Пекін, Тайбей.*

Статья посвящена анализу генезиса и эволюции позиций тайваньской и китайской стороны относительно возможных моделей урегулирования «статуса» Тайваня. Определено влияние внутренних политических факторов на характер и содержание китайско-тайваньских отношений.

Ключевые слова: *«тайваньская проблема», двусторонние отношения, внутри-политический процесс, Пекин, Тайбэй.*

The article analyzes the genesis and evolution of Taiwan's position and the Chinese side on possible models of settlement «status» of Taiwan. The influence of domestic political factors on the nature and content of Sino-Taiwanese relations.

Key words: *«Taiwan problem» bilateral relations, internal political process, Beijing, Taipei.*

Тайванська проблема вже більше 60 років залишається одним із найбільш конфліктогенних «вузлів» Північно-Східної Азії й каменем спотикання у американсько-китайських відносинах.

Вибір шляхів розв'язання тайванської конфліктної проблеми, серцевиною якої є питання возз'єднання двох частин Китаю, представлених на сьогодні Китайської Народною Республікою і Китайською Республікою на Тайвані (КР на Тайвані), матиме істотний вплив на ситуацію у регіоні в цілому. Це особливо важливо, якщо врахувати значення регіону для сучасної світової економіки і залучення до структури регіональних міждержавних взаємовідносин центросилових держав світу. Саме ці фактори актуалізують дослідження можливих моделей урегулювання «тайванської проблеми», а також перспективи визначення «статусу» КР на Тайвані виключно у форматі Пекін-Тайбей. Виходячи з цього основними завданнями даної розвідки є: 1) проаналізувати еволюцію взаємовідносин між двома берегами Тайванської протоки; 2) визначити особливості політики президентів тайванської адміністрації щодо проблеми воззєднання острову з материком; 3) окреслити загрози та виклики руху обох берегів Тайванської протоки назустріч один одному.

Конфліктогенність «тайванської проблеми» визначає досить високий науковий інтерес до неї як з боку американських, так і російських й українських фахівців-міжнародників. Серед робіт американських політологів присвячених проблемі Тайваню можна виокремити аналітичні розробки Зб. Бжезинського, Д. Ебшайра, Х. Брауна, Д. Брінклі, Р. Кейгана, С. Хантінгтона, Дж. Айкенберрі, М. Макфола, М. Менделбаума, Н. Подгореця, Б. Поузена тощо. Російська міжнародно-політична наука представлена працями А. О. Аріна, А. Д. Богатурова, Е. Д. Лозанського, А. М. Хазанова, В. В. Міхєєва, А. Г. Ларіна та ін. У вітчизняній політичній науці міжнародні відносини Азійсько-Тихоокеанському регіоні взагалі і «тайванська проблема» зокрема є предметом наукові уваги С. О. Шергіна, Б. М. Гончара, Л. О. Лещенка, М. А. Тарана, П. С. Ленського, В. В. Величка. Разом з тим, незважаючи на досить велику кількість наукових публікацій з проблеми Тайваню, питання генезису та еволюції позицій китайської та тайванської сторони не знайшло наразі цілісної характерстики та аналізу.

Проблема Тайваню, а саме неврегульованість питання возз'єднання двох розділених частин Китаю, розцінюється офіційним Пекіном як «найбільша» і «надзвичайно болісна» перешкода, здатна дестабілізувати процес досягнення цієї мети. З точки зору військово-політичного керівництва КНР, тайванський сепаратизм є суттєвою загрозою «внутрішній і зовнішній безпеці Китаю і психологічно нормальному стану нації» [1, с. 27]. За твердженням одного з китайських військових аналітиків, «для нас Тайвань вже давно став великою скалкою» [2, с. 8].

Китайська Республіка була утворена на материковому Китаї у 1911 р. протягом Сінхайської революції. У 1949 р. після поразки від комуністичних військ Мао Цзедуна колишнє центральне керівництво на чолі з лідером націоналістичної партії Гоміндан Чан Кайші відступило на острів, проголосивши створення Китайської Республіки на Тайвані. 1 березня 1950 р. лідер Гоміндану проголосив себе президентом Китайської Республіки на Тайвані та головнокомандуючим збройними силами Китаю, сконцентрувавши у своїх руках усю повноту влади на острові. Місто Тайбей отримало статус «тимчасової» столиці «Китайської Республіки» [3, с. 31]. Оскільки де-юре і де-факто центральний гомінданівський уряд продовжував реалізовувати свою юрисдикцію на частині китайської території – о. Тайвань і формально не втрачав політичної влади з 1911 р., інтерпретувавши події 1949 р., як збройний заколот, а не як народну революцію, що призвела до зміни форми державного правління, розпочалася епоха протистояння двох урядів, розділених Тайванською протокою. Кожен з яких претендував на всекитайську легітимність і вважав себе єдиним законним загальнокитайським урядом. Так виникла ситуація «двох Китаїв», яка й на сучасному етапі політичного розвитку має значний вплив на реформування механізму зовнішньополітичних регіональних взаємовідносин і трансформацію основних вимірів системи безпеки Північно-Східної Азії.

Відносини між двома берегами Тайванської протоки завжди характеризувались суттєвою конфронтаційною напругою. Проте, руйнація біполярної системи і внутрішньополітичні трансформації на Тайвані (перехід від авторитарної політичної моделі розвитку до демократичної) зменшили «градус напруги» у китайсько-тайванських відносинах. Наріжним каменем позиції керівництва КНР є принцип «одна країна – дві системи», апробований під час приєднання Гонконгу (1997) та Макао (1999).

Адміністрація Тайваню відстоювала програма об'єднання країн, яка була прийнята на XII з'їзді Гоміндану (березень – квітень 1981 року) й передбачала «об'єднання Китаю на основі трьох народних принципів» Сунь Ясена: народовладдя, народний добробут, націоналізм [4, с. 78]. Тогочасний президент КР на Тайвані Цзян Цзінго так пояснив зміст цього гасла, на сучасному етапі гомінданівці покладають основні надії не на збройну «контратаку проти континенту», а на те, що китайський народ, усвідомивши «непридатність комунізму» для країни, повстане й «перейде під прапор трьох народних принципів» [4, с. 78]. Зрозуміло, що такий план не міг бути сприйнятим урядом Китайської Народної Республіки.

У період 1987-1992 років уряд Тайваню виступив ініціатором внесення змін у відносини між Тайванем і КНР. Кореляція політики Тайбею була пов'язана з новою політичною ситуацією, яка склалася на острові. У липні 1987 р. був скасований військовий стан, у результаті чого пожвавилась діяльність опозиційних груп, у тому числі тих, які виступали за «самовизначення» чи «незалежність» Тайваню. У листопаді 1987 р. була пом'якшена заборона візитів на материк. У січні 1988 р. на виборах президента Тайваню переміг уродженець острова Лі Денхуей, а на XIII з'їзді Гоміндану (липень 1988) він став і головою партії. Лі Денхуей продовжив розпочату Цзян Цзінго політику, направлену на послаблення напруженості між Пекіном та Тайбеєм. У березні 1988 р. була скасована заборона, яка діяла протягом 39 років, на поштове сполучення з КНР; тайванській Організації Червоного Хреста було дозволено пересилати листи тайванців у континентальну частину Китаю. У липні 1988 р. було дозволено завозити на острів опубліковані в КНР наукові праці з питань історії, культури, медицини й охорони здоров'я. У вересні 1988 р. були зняті обмеження на імпорт з КНР 50-ти найменувань промислових і сільськогосподарських товарів. З листопада 1988 р. були дозволені візити на острів жителів КНР з метою відвідування хворих родичів або присутності на похоронах членів сім'ї. У свою чергу, з листопада 1987 р. влада Тайваню зняла заборону на візити жителів острова на материк. У 1991 р. були анульовані тимчасові статті конституції Китайської Республіки на Тайвані, які відносились до «періоду мобілізації з метою придушення комуністичного повстання» [5, с. 159]. У 1990 р. Тайбей започаткував діяльність Ради з возз'єднання нації.

У 1991 р. уряд Тайваню сформулював нову програму для вирішення питання об'єднання Китаю. Основними передумовами реалізації «Програми національного об'єднання» були проголошені: відстоювання позиції існування одного Китаю, забезпечення безпеки і добробуту Тайваню, не використання військової сили для розв'язання проблеми відмінностей між сторонами Тайванської протоки, а також розвиток обмінів у три етапи для досягнення кінцевої мети – національного возз'єднання [6, с. 13].

Початок налагодження політичного діалогу між КНР та Тайванем знайшов своє логічне продовження у проведенні двосторонніх переговорів, які розпочалися у квітні 1993 р. у Сінгапурі.

Переговори проходили на рівні неофіційних організацій – Фонду розвитку зв'язків через Тайванську протоку (Тайвань) та Асоціацією розвитку зв'язків через Тайванську протоку (КНР). Делегації Тайваню та КНР очолювали керівники зазначених організацій, відповідно: Гу Чженьфу та Ван Даохань. Результатом переговорів стало підписання чотирьох технічних угод: 1) Спільна угода наради Ван-Гу. 2) Угода про нотаріальні свідчення між берегами Тайванської протоки. 3) Угода про порядок зв'язку та переговорів між АЗТП і ФОТП. 4) Угода про відшкодування, пов'язані з консультаціями з приводу рекомендованих відправлень [7, с. 48].

Головними ж морально-політичними наслідками переговорів був злам взаємної ізоляції, яка існувала понад 40 років й створення каналів зв'язку, які надавали можливість хоч і не на офіційному рівні, але узгоджувати існуючі спірні питання.

У квітні 1995 року президент тайванської адміністрації Лі Денхуей, виступаючи на засіданні Ради Національного Об'єднання, проголосив шість принципів об'єднання. Вони передбачали розвиток двосторонніх зв'язків з врахуванням того, що КНР і Тайвань є реально існуючими політичними суб'єктами і відповідно до цього повинні мати рівні права у міжнародному співтоваристві [8, с. 62]. У свою чергу, КНР готова визнати рівність тайванської сторони, майже у всіх сферах, за винятком політичної. Оскільки, це було б ви-знанням Пекіна того, що проблема об'єднання з Тайванем не є внутрішньою проблемою КНР, а має міжнародний вимір.

На початку 2000-х рр. динаміка внітрушньо-політичного процесу на Тайвані негативно вплинула на двосторонній переговорний процес.

На президентських виборах КР на Тайвані у березні 2000 р. перемогу здобув кандидат від Демократичної прогресивної партії Чень Шуйбянь, який у своїй передвиборній програмі оголосив про намір домагатися визнання незалежності острова [9, с. 4]. 3 серпня 2002 р. була оприлюднена заява президента Тайваню Чень Шуйбяня, в якій він висловився за проведення референдуму з питання незалежності острову від материкового Китаю. Чень Шуйбянь зазначив, що такий «плебісцит є невід'ємним правом тайванського народу, яке не відібрати і не відмінити». На роздум тайванського президента «...настав час вияснити, яким політичним шляхом рухатися Тайбею в майбутньому і це повинен вирішити сам народ» [10, с. 4]. У той же час Чень Шуйбянь підкреслив, що спочатку необхідно прийняти відповідний закон, який зміг би реалізувати «право тайваньців на самовизначення» [10, с. 4]. Реакція офіційного Пекіну на заяву президента Тайваню була миттєвою. «У світі існує тільки один Китай; материкова частина країни і Тайвань є частинами Китаю. Ми не потерпимо розділу суверенітету й територіальної цілісності Китаю», – зауважив офіційний представник зовнішньополітичного відомства КНР [11, с. 3].

Таким чином, жорстка «незалежницька» позиція адмністрації Чень Шуйбяня призвела до переривання переговорного процесу між Пекіном та Тайбеєм та вкрай загострила відносини між двома берегами Тайванської протоки.

Чергова ескалація відносин у трикутнику Пекін – Вашингтон – Тайбей відбулася навесні 2008 р., що було пов'язано із запланованими на 22 березня 2008 р. виборами президента Тайваню і одночасним проведенням референдуму щодо представництва острова в ООН. Разом з тим, результати виборів президента тайванської адміністрації виявилися достатньо «позитивними» для КНР. Перемогу отримав кандидат від опозиційної партії Гоміндан, колишній мер Тайбею Ма Інцзю. За підрахунками всіх бюлетенів він набрав 58 % голосів, його суперник – голова правлячої Демократичної прогресивної партії Френк Се Антін – отримав підтримку 42 % виборців [12]. Результати ж голосування на референдумі щодо представництва Тайваню в ООН виявилися недостатніми для започаткування процесу владою острову: за те, щоб острів був представлений в ООН під назвою Тайвань проголосувало 5,5 млн осіб, за вступ до організації під іменем Республіка Китай або іншим – 4,9 млн. осіб. Для прийняття відповідного рішення щодо втілення результатів референдуму в життя необхідно було, щоб за один з пунктів висловилося як мінімум 8,5 млн виборців [13]. Протягом виборчої кампанії Ма Інцзю неодноразово висловлювався щодо необхідності відкриття прямих авіарейсів на материк і потребу ослаблення обмежень у сфері розвитку ділових контактів з материковим Китаєм аж до створення спільного ринку [13; 14]. Американський експерт К. Дамбо, оцінюючи результати виборів щодо впливу на характер відносин КНР – Тайвань, підкреслив: «Перемога Ма Інцзю на виборах закладає основу для поліпшення відносин через протоку між КНР та Тайванем і є підґрунтям для нових домовленостей та відходу від конфронтаційної політики минулого» [15, с. 5].

Отже, «потепління» у відносинах між Пекіном та Тайбеєм стало можливим у результаті більшої поміркованості позиції новобраного президента тайванської адмністрації Ма Інцзю, політика якого корінним чином відрізняється від позиці його попередника Чень Шуйбяня.

У своїй інавгураційній промові 20 травня 2008 р. Ма Інцзю назвав своє обрання «історичною можливістю» для Тайваню і материкового Китаю і висловив сподівання, що обидві сторони використовують цю можливість для налагодження діалогу.

Окрім того, у промові президент адміністрації Тайваню підкреслено називав свою країну «Китайська Республіка», а не «Тайвань», чітко зазначивши, що виступає проти незалежності острова і готовий повернутися до консенсусу 1992 р. і визнання єдності Китаю [16].

Завдяки публічному визнанню «консесусу 1992 р.» – усної домовленості представників Асоціації за розвиток зв'язків між двома берегами Тайванської протоки і Фонду обмінів через Тайванську протоку, що підтверджувала прихильність принципу «одного Китаю» у власній інтерпритації, стало можливим поновлення діалогу між китайською і тайванською сторонами, перерваного у 1999 р.

Модель налагодження китайсько-тайванських зв'язків, запропонована у інавгураційній промові Ма Інцзю передбачала, насаперед, нормалізацію економічних і культурних відносин, за результатами може розглядатися можливість започаткування переговорів щодо надання Тайваню більшого «міжнародного простору» і укладення мирної угоди між островом і материком. Визнання офіційними посадовими особами тайванської адміністрації «консенсусу 1992 р.» сприяло активаізації двосторонніх переговорів між напівофіційними організаціями, які представляють КР на Тайвані та КНР.

Поліпшення «клімату» відносин у форматі Пекін-Тайбей сприяло динамічному нарощуванню двостороннього товарообігу. Так, за перші п'ять місяців 2011 р. він склав 65,86 млрд. доларів США,

що на 15,3 % перевищує аналогічні показники минулого року. Обсяг експорту материкового Китаю на Тайвань досяг 14,54 млрд доларів, що на 30,4 % вище показників 2010 р. Імпорт з Тайваню до материкового Китаю досяг 51,32 млрд доларів, це на 11,6 % більше, ніж торік. З січня до травня 2011 р. у материковому Китаї було затверджено більше 1020 проектів із залученням тайванських інвестицій. При цьому інвестиції з Тайваню у розмірі 990 млн доларів США вже вкладені у конкретні проекти [17].

Знаковою подією двосторонніх відносин стало підписання 29 червня 2010 р. уповноваженими особами Тайваню і Китаю Рамкової угоди про економічне співробітництво між двома берегами Тайванської протоки (ратифікація угоди відбулася 12 вересня 2010 р.). Згідно з домовленостями, Китай встановлює преференції, а в окремих випадках і нульові тарифи для 539 найменувань тайванської продукції, або близько 16 % від загального обсягу тайванського експорту до КНР. Для Китаю такі переваги встановлюються щодо 267 товарів, або 10,5% від постачань на Тайвань. Тайванські компанії також отримали доступ у раніше недоступні їм галузі китайської економіки, зокрема, у банківський сектор та страхову справу [18].

1 січня 2011 р. вступила в дію програма «Ранній врожай» розрахована на 3 роки. Змістовна спрямованість програми полягає в суттєвому зниженні митних тарифів щодо встановленого списку товарів, аж до їх повного скасування.

Разом з тим, відносини між КНР та КР на Тайвані характеризуються певною дихотомією: з одного боку, економічне співробітництво між сторонами набуває все більш широкого та поглибленого характеру, а з іншого – у політичній сфері не простежується навіть незначних зрушень. Спорадичні поступки сторін є лише підтвердженням загальної тенденції. Так, у 2008 р. Пекін зняв традиційні заперечення щодо приєднання Тайваню до Міжнародних медико-санітарних правил Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Поступки з боку КНР дозволили представникам Тайваню у статусі спостерігача взяти участь у роботі Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я під назвою «Пекінський Тайбей» у травні 2009 р. та травні 2010 р.

Рух Тайваню і Китаю назустріч у економічній сфері разом з тим, не послабив позицій сторін щодо розв'язання «статусної» проблеми острова. Зокрема, президент Ма Інцзю ще у своїй інавгураційній промові структурував позицію тайванської сторони у вигляді формули «трьох ні»: «Ні об'єднанню, ні незалежності, ні силовим способам вирішення тайванського питання» [16].

Окрім того, як стверджують російські дослідники Е. М. Войтенко і Я. В. Лексютіна: «У зв'язку зі зміною поколінь на Тайвані і зростаючою прихильністю тайванській ідентичності кількість прибічників об'єднання з Китаєм у перспективі буде скорочуватись» [19]. Опитування проведене у квітні-травні 2010 р. Радою зі справ материкового Китаю засвідчило, що за збереження статус-кво виступає близько 90 % респондентів [19]. У 2001 р. цей показник становиив 43 % респондентів [20, с. 9]

З боку КНР, нормалізація відносин з Тайванем та подальше «повернення» острову можливе виключно на основі принципу «одна держава, дві системи». Хоча, офіційний Пекін публічно не відмовляється і від можливості силового варіанта розв'язання проблеми. Положення Закону про сецесію 2005 р., які передбачають легальну можливість застосування сили проти Тайбею не переглянуті і на сьогодні. У законі підкреслюється: «У випадку, якщо сепаратистським силам під будь-яким приводом або в будь-якій формі вдасться домогтися фактичного відторгнення острова від Китаю, у разі, якщо виникне серйозна ситуація, яка загрожує відторгненням Тайваню від Китаю, у разі, коли всі можливості мирного возз'єднання виявляться повністю вичерпаними, держава зобов'язана застосувати немирні засоби та інші необхідні заходи для захисту державного суверенітету і своєї територіальної цілісності» [21].

Згідно з даними Міністерства оборони США напри-кінці 2009 р. у Китаї було розташовано близько 1050-1150 балістичних ракет близького радіусу дії, направлених проти Тайваню [19].

Отже, зближення між КНР та Тайванем у економічній сфері, поступки Пекіна в питанні розширення «міжнародного простору» острову, разом з тим, не виключають можливості ескалації конфлікту внаслідок поступової радикалізації позиції Тайваню, пов'язаної із зростанням національної ідентичності та самосвідомості. Це, у свою чергу, може посилитись у результаті посилення тиску з боку КНР у питанні «повернення» острову на основі непорушного принципу «одна держава, дві системи». Зважаючи ж на міжнародні зв'язки КР на Тайвані зі США та їх союзниками, динамічної розбудови відносин між Пекіном та Москвою у форматі довгострокового стратегічного співробітництва загострення відносин Пекін-Тайбей має потенціал виходу з локального рівня на регіональний чи навіть глобальний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москалев А. А. К вопросу о тайваньском национализме // Китай: новые горизонты : материалы ежегодн. конф. центра современной истории и политики Китая. – 2 ч. – М. : ИДВ РАН, 2005. – Вып. 19. – Ч. II. – 120 с.
2. Вооруженные силы КНР и проблема Тайваня : история и современность [сост. Е. Н. Румянцев]. – М.: ИДВ РАН, 2005. – 92 с. – (Экспресс-информация / Рос. акад. наук, Ин-т Дал. Востока, Центр науч. информ. и документации ; № 3).
3. Сергейчук С. США и Китай. – М. : Международные отношения, 1973. – 238 с.

4. Барышников В. Н., Гончаров С. Н. К вопросу о воссоединении Тайваня с КНР // Проблемы Дальнего Востока. – 1984. – № 3. – С. 76-87.
5. Каткова З. Д. Международные отношения Тайваня: история и современность // Современный Тайвань. Отв. редактор П. М. Иванов. – Иркутск: Центр изучения Тайваня. Институт Востоковедения РАН, 1994. – С. 145-176.
6. Концепция «одного Китая» и воссоединение Китая: пер. с кит. – Правительственное информационное бюро Китайской Республики. – Taipei, 1997. – 20 с.
7. Вопросы и ответы, касающиеся Белой книги «Тайванский вопрос и объединения Китая»: пер. с кит. – Пекин : Межконтинентальное издательство Китая, 1997. – 113 с.
8. Отношения между двумя сторонами Тайваньского пролива: «шесть пунктов» президента Ли // Свободный Китай. – 1995. – № 3. – С. 62.
9. Міжнародні новини. Хроніка. Факти. Події. Китай – один // Голос України. – 2000. – 21 березня. – № 49 (2296). – С. 4.
10. Росчерком пера. Тайбей // Киевские ведомости. – 2002. – 6 августа. – С. 4.
11. Жесткая позиция Китая // Вечерние вести. – 2002. – 6 августа. – № 119 (815). – С. 3.
12. Новым главой администрации Тайваня станет представитель Гоминьдана – Ма Инцзю [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.chinanews.ru/news/politics/2316-22032008.html. – Загл. с экрана.
13. Трохин К. Лидер оппозиционной Гоминьдан победил на президентских выборах в Тайване [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.naviny.by/rubrics/abroad/2008/03/22/ ic_articles_118_156196. – Загл. с экрана.
14. Состоялись первые теледебаты кандидатов президенты Тайваня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.taiwanembassy. org/ru/ct.asp?xItem=51801&ctNode=1861&mp=237. – Загл. с экрана.
15. Dumbaugh K. CRS Report for Congress U.S. – Taiwan's 2008 Presidential Election / K. Dumbaugh – Order Code RS22853. – 2008. – April 2. – Washington : Congressional Research Service, 2008. – 6 p.
16. Габуев А. Разлад между Тайванем и Китаем сошел на три «нет» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211403660. – Загл. с экрана.
17. Развитие отношений Китая и Тайваня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rodon.org/polit-110812115358. – Загл. с экрана.
18. Торговый договор соединил берега Тайваньского пролива [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.km.ru/biznes-i-finansy/obzory/torgovyi-dogovor/11835. – Загл. с экрана.
19. Войтенко Э. М., Лексютина Я. В. Тайвань между Китаем и Америкой / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/Taivan-mezhdu-Kitaem-i-Amerikoi-15108
20. Чжун Оскар. Испытание властью // Тайбэйская панорама. – 2001. – № 5. – С. 4–11. «Закон КНР против сецессии» направлен на сдерживание раскольнических действий сторонников «независимости Тайваня» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // http://kz.chineseembassy.org/rus/ztbd/taiwanjianjie/guocheng/t194733.htm

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Ярошенко В. М., к.політ.н., доцент.

© Шевчук О. В., 2011 *Стаття надійшла до редколегії 11.10.2011 р.*